

שבע השנים שלי בתל אביב

מיידיש: גלי דרוקר ברעם

"רוצה אתה מסתמא לשמוע חדשות מת"א?"

העיר הומה מפליטים, אלה הבאים בהיתר ואלה הבאים באיסור. דומה אני, כי בכל תקופות ההיסטוריה שלנו לא הייתה לנו עיר של קיבוץ-גלויות מגוון וסוער כזה, רדוף וסחוף מכל פינות העולם. [...]"
י"ד ברקוביץ' (מתל אביב) לשלמה צמח (בירושלים), 28.4.1939

בשנת 1941 הגיע הסופר והמשורר זוסמן סגלוביץ' (1884-1949) לתל אביב כפליט. הוא נולד בביאליסטוק, גדל בלודז' וחי גם באודסה, קייב ומוסקבה. אבל לחיות באמת הוא חי בוורשה. השיר הראשון שלו ביידיש התפרסם שם כשהיה בן עשרים. אבל רק כשהגיע לחיות בה, אחרי מלחמת העולם הראשונה, הפכה הספרות למרכז חייו. הוא פרסם בעיתונות בעיקר פרוזה ומסות, פרסם ספרים (33 במספר! מתוכם חמישה ספרי שירה), היה פעיל מאוד באיגוד הסופרים והעיתונאים ביידיש, נבחר לעמוד בראש האיגוד ואפילו נבחר לנהל את הסניף הוורשאי של מועדון פא"ן של סופרי יידיש. ואז פרצה מלחמת העולם השנייה. בספטמבר 1939 הוא הצליח להימלט מוורשה לליטא, משם המשיך לרוסיה, לבולגריה, לטורקיה, לסוריה ולבסוף לארץ ישראל. הוא חי כאן שבע שנים. בשנת 1947 הוזמן להרצות בכמה ערים במערב אירופה ובניו יורק, ומשם לא שב. בן 65 הוא מת ונקבר בניו יורק. סגלוביץ' היה סופר פופולרי מאוד בקרב קוראי יידיש בפולין בין מלחמות העולם. למרות פעלתנותו המרשימה כינו אותו "הסופר הבודד ביותר בספרות יידיש", משום שהוא כתב ביחידות. הוא לא השתדך לחבורות ספרותיות ולא היה חסיד בחצרות של אדמו"רים ספרותיים. הביקורת לא ידעה "עם מה אוכלים אותו". אמרו עליו שהוא כותב ספרות סנטימנטלית, פשטנית ונאיבית, שהוא לא עוסק מספיק בנושאים חברתיים (אף על פי שהיה מקורב מאוד לחוגי הבונד) ושהוא משחית את הנוער.

את כל זה לא ידעתי כשנתקלתי בספר שלו, "מיינע זיבן יאָר אין תל־אָבֿיבֿ" (שבע השנים שלי בתל אביב), בחנות ספרים משומשים ברחוב קינג ג'ורג' בתל אביב. זה היה בשנה שבה הגשתי את תזת המאסטר שלי על "מסעות בנימין השלישי" מאת ש"י אברמוביץ (מנדלי מוכר ספרים). הייתי שקועה עד מעל לאוזניים ביידיש הדחוסה שלו, עם הכתיב הישן והמסורבל, בהומור העוקצני ובלעג הפארודי. ואז פתחתי את הספר הזה ומתוכו עלה קול אחר לגמרי, קול אנושי ואינטימי, ביידיש של אדם לאדם. היכולת ליצור מפגש רגשי עם הקורא ולגשר על מרחק גיאוגרפי, זמני ותרבותי, דורשת יד אמן מדויקת ומיומנת לא פחות מזו הנדרשת ליצירת מטאפורה חצובה אבן, חרוז מושלם או משקל מהוקצע. ובנוסף היא דורשת גם כנות, יושר ואומץ. האומץ ליצוק את עצמך בלא מגננות

לדמות ספרותית פשוטה, חסרת תחכום, ללא פאתוס (או באתוס). וכך להפתעתי מצאתי בטקסט הזה של סגלוביץ' חבר.

גד"ב*

1.

שמונה-עשר חודשים נסעתי לארץ ישראל. זו לא הייתה רק "נסיעה". הרבה פעמים רצנו, רצנו והצלנו את עצמנו. נסענו ברכבת, באנייה, בעגלות איכרים ומכוניות, הלכנו וגם זחלנו על ארבע. על הצוואר – שק צרות, בנשמה – הרבה כאב, שלי ושל אחרים, העיניים ראו את הייסורים והלב לא יכול היה לעזור, לא לעצמי ולא לאחרים. הדרך מוורשה הייתה מרה. לוקוב המדממת, לובלין, רובנו, נחרטו לי בזיכרון. הן עומדות לנגד עיניי, ספוגות דם. ואז קובנה ומוסקבה ואודסה. אחריהן בולגריה, קונסטנטינופול, אֶדְנָה, חלב, ביירות.

בסוף – הגבול הסורי. אנחנו יוצאים מהקרונות, מבחינים בהרבה ספינות-קרב בים, הרבה תותחים על החוף. וכמה מבנים במקום שבו בודקים האנגלים את המסמכים שלנו. אבל לא רק האנגלים. יש כאן גם כמה נציגים ופקידים של הסוכנות היהודית. האנגלים פה לא לגמרי עצמאיים. גם היהודים שותפים לבדיקות, נלחמים על כל מקרה שבו האנגלים חושדים בוויה, בחתמת. זה נותן לנו, הנודדים המותשים, סיפוק וגם נחמה. אז עורכים עלינו חיפוש. בודקים את הכיסים והמזוודות. אני רגוע: אין לי לא מטבע זר, לא זהב ולא יהלומים. הבאתי אתי רק ייסורים של שמונה-עשר חודשים, שספגתי מאלפי פליטים שנעקרו מבתיהם. אבל הם שמורים בלב, ולשם שומרי הגבול לא יגיעו. הלב נשאר נעול, אפילו בגבול שבין שתי מדינות.

הביאו אותנו באוטובוסים לחיפה. בנמל הכניסו אותנו למבנה גדול, וכאן אנחנו צריכים לקבל חיסון נגד טיפוס. מאה וחמישה-עשר איש היינו. חצי מאתנו הם חלוצים שלא הפסיקו לשיר מאז קונסטנטינופול. מבעד לשירה שלהם אני שומע מישהו צועק את השם שלי, והנה נעמד לצדי יהודי בן חמישים בערך. ביד הוא מחזיק מגש ועליו כוס קפה ומאפה. הוא מגיש לי אותם. אני שואל:

– זה בשבילי?

– כן, בטח בשבילך. זיהיתי אותך, יש לי פה בנמל בית קפה. אני זוכר אותך. היית אצלנו במוֹגְלִינִיץ' בכנס... זיהיתי אותך.

זה לא מובן מאליו כשמישהו מבחין בך מתוך מאה וחמישה-עשר איש, וזה לא מובן מאליו לקבל כוס קפה עם פלעצלעך בדיוק כשכל כך צריכים אותם, כשצמאים. שתיתי את הקפה והרגשתי שהקהל סביבי מקנא בי. אני לא יודע במה הם קינאו: בקפה או בכבוד.

* תודה מקרב לב למורתי היקרה אסתר ראָזשָאָנסקי, על קריאתה המדוקדקת ועל הצעותיה המועילות. על כך תודה גם לאישי נמרוד ברעם.

אחר כך חילקו אותנו פקידי הסוכנות, וכל אחד נשלח למקום שנקבע לו. אחד מהם ניגש אליי ואמר:

– אותך חבר, ניקח להר הכרמל. נושיב אותך שם בפנסיון, תאכל, תשתה ותישן כמה שתמצא, תתאושש.

הודיתי לו. עשרים דקות לאחר מכן כבר הייתי בחדר נעים. ראיתי את המיטה הבהירה והנקייה ושמחתי. ניגשתי לחלון, ראיתי את הים ומרוב התרגשות שמחתי עוד יותר. כזה משטח מים כסוף לא ראיתי כבר הרבה זמן. הים היה גלי, הספינות שליד החוף התנועעו, מפרשים לבנים ממרחקים, שחפים לבנים ומעל הכול שמים כחולים, שלווים... איך מגיעה לי שלוה כזאת, איך אערסל בתוכי הסוער שלווה כזאת? עמדתי ליד החלון, מבולבל, ולא יכולתי לחזור, למרות הפעמים הרבות שכבר קראו לי לבוא לשולחן לאכול, מחכים לי שם...

ליד השולחן ראיתי אנשים רגועים שאכלו לתיאבון, צחקו בהנאה ושאלו אותי איך עברה הדרך. מה אענה להם? בארוחה אחת הם רוצים שאספר להם את כל שמונה-עשר החודשים שלי? נפטרת מהם בכמה מילים:

– יקירי, אילו נתנו לי ברובנו או בוויילנה, בלוצק או בלוקוב ארוחה כזאת, הייתי יוצא מדעתי. בוויילנה, עם קוביית סוכר אחת קטנטונת שתיתי תה במשך שלושה ימים והאמינו לי, התה היה טעים.

האנשים סביב השולחן צחקו והתלוצצו.

שוב בחדרי. טוב שאנשים בונים בתים עם חדרים נפרדים; כשמתחשק להיות לבד, אפשר להיות לבד. שוב ניגשתי אל החלון ושוב הים. עין גדולה, אינסופית וכחולה נפקחה אליי וליטפה ברכותה הכחולה את עייפותי, את תשישותי הגדולה מנדודים של שמונה-עשר חודשים. נעצתי את זוג עיניי בים, בחורשה בצד השמאלי של הכרמל, וחשבתי איך יכולה לשרור שלוה כזאת אחרי זעזועים כאלה.

עד שהחשיך המשכתי להסתכל מהחלון שלי, עד שירד הלילה ואז משהו הזדמר בתוכי, הזדמר או בכה. לעתים קרובות, לעתים קרובות מאוד, שני הדברים הם אותו הדבר. [...] לאחר מכן החזרתי את ראשי מהחלון והבטתי בחדרי, במשכבי, במיטתי הבהירה-הנקייה. מיטה כזאת לא הייתה לי כבר הרבה זמן. הרגשתי את השיכרון מכל איברי ומשאלה אחת מילאה אותי: לישון, לישון, לישון! הייתי כל כך מותש, כאילו לא ישנתי בכל השנה וחצי האחרונות. נכנסתי למיטה וחייכתי לעצמי. זה היה כזה מין חיוך משחרר, שירה, חיוך, חיוך של שמחה. נזכרתי ב"מיטות" שהיו לי. אלוהים שבשמים, איך לא התגלגלתי בנדודי: על כריות גדולות של יהודים חמים מעיירות קטנות, על כריות מצועצעות של יהודי הערים הגדולות, על ספסלים קשים בקרונות, במרתף כלשהו, באיזה בודדעם, בשוק, בעגלה של איכר... איפה לא? אבל ל"מיטה" אחת אני מוכרח להקדיש כמה שורות. זה היה באיזה כפר בין חֶלֶם לִרְבִּיב. אני ועוד פליט נכנסנו לשם כשכבר היה חשוך. דפקנו על דלת של איזו בקתה. יצא אלינו איכר ופכר את ידי:

– יקירי!! כבר אין לי מקום, הכול תפוס. כל כך הרבה אנשים שברחו מכל מקום הגיעו הנה...

– אבל גם אנחנו בני אדם, ובחוץ קר ורטוב.

– אין, אין יותר מקום.
 – אז נשב כאן על הסף שלך.
 – לא! גם זה לא. הגרמני הוא ממזר נכלולי, יש לו עיני זאב, אפילו בלילה הוא יבחין שאנשים מסתובבים, יפציץ את הכפר שלנו וישרוף אותו.
 בסוף נצנץ לאיכר רעיון: הוא יכניס אותנו לדיר החזירים. כן, לדיר החזירים. יש לו בסך הכול חזיר אחד, הוא יגרש אותו לחצר, יפזר הרבה קש טרי ויהיה לנו איפה לישון. הקש היה באמת טרי, אבל האוויר... על זה עדיף לשתוק. לישון לא היה אפשר, רק לשכב בתוך צרות צרורות. אבל אז גם לשכב לא יכולנו. החזיר הדף בפניו את הדלת של סלון-הלילה שלנו, נכנס, והתחיל לדחוף בכל הכוח את שני האורחים הבלתי-קרואים. היינו מוכרחים לצאת משם ולהעביר את הלילה בישיבה על קורה ליד הדיר.
 בכל זה נזכרתי עכשיו, במיטה הלבנה-נקייה, ולכן חייכתי, והיה לי טוב. מי שלא עבר שמונה-עשר חודשים כאלה, לא יכול להבין מה הם מיטה ולילה יקרים כל כך... גלי הים הולמים במשחקיות, מנענעים למישהו שיר ערש. למחרת באו לבקר כמה עשרות אנשים ונוצרה עוד יותר חגיגות, חשיבות וחברות. מה חסר לי? שמש וים, מילים טובות מאנשים יקרים. הם רצו לכפר על הצרות של הדרך הארוכה. בערב של יום-חיפה השני שלי לקחו אותי למסעדה טובה. לקחו אותי לשם מפני שה"הסתדרות" ארגנה הרמת כוסית תה לכבודי, עם יושב הראש בִּיאָלופולסקי. הגיעו ארבעים ואחד אנשים ידועים ומתוכם ארבעים דיברו יידיש, חלקו שבחים ביידיש. ברוכים יהיו, מכיוון שבעברית לא הייתי מבין את ארבעים השבחים. הם דיברו יידיש, וראיתי בזה מחווה לא לכבודי – אלא לכבוד היידיש. כך או אחרת, חזרתי לישון בשלווה והים שב לנענע אותי לתוך שינה טובה.

2.

כעבור כמה ימים ולילות כאלה הרגשתי שטוב לי מדי. התחלתי להרגיש לא רגוע, כאילו התחלתי לחטוא מרוב אוכל טוב ושינה שלווה. רציתי להיפטר קצת מעודף הטוב הזה. ביקשתי מחבריי שייתנו לי את תל אביב, לנסוע לתל אביב. החלה התמקחות. החיפאים התחילו מקנאים בתל אביב. חיפה היא הרי מיוחסת נכבדה, ירושלים מיוחסת נכבדה ממנה, צפת וטבריה גם הן מיוחסות, אבל כולם רצים לתל אביב. תל אביב קובעת את האפנה ונותנת את הטון, בתל אביב יוצאים לאור כל העיתונים העבריים, כמעט כל הספרים העבריים...

– אני רוצה לתל אביב.
 – למה תל אביב?
 – כי בתל אביב נמצאים יהודי הגלות.
 – גם אנחנו מהגלות.
 – בתל אביב הם רבים יותר, אני מתגעגע אל הדוחק. כל ה"גלות" האירופית נדחקת לגטו...
 בסוף הצלחתי. ישבתי באוטובוס דחוס ונסעתי מחיפה לתל אביב. לעיר היהודית, יהודית

לגמרי. הייתי סקרן לראות את "הבניין" הזה, שנקרא תל אביב. העיר היהודית הראשונה, שהוקמה במאה אחוז מ"שלנו". באוטובוס דיברו הרבה שפות: פולנית, רוסית, גרמנית, אנגלית. דיברו הרבה עברית, אבל יותר מכולן דיברו יידיש וזה שימח אותי.

זה שימח אותי לא כי אני סופר יידיש, אלא מפני שאני חושב שלא בריא לקחת את היידיש מאבא-של-אבא ומסבא-של-סבא ולזרוק אותה לים. שפה לא מבטלים בעלון מידע ולא יוצרים בעלון מידע. יידיש מידברת מעצמה, כמו שמעיין נובע מעצמו. היהודים יצרו במשך דורות ארוכים שפה בעלת פשטות כנה – בלי פיינשמקרים, בלי פילולוגים, בלי אקדמיות ובלי נדבנים. השפה של שלום עליכם ושל פרץ – איזו שפה היא זאת! הלוואי על כולנו כזה טוב כמו זה שיש בה. יידיש ינקה מן המרתפים, מהבוידעמים של הסמטאות הקטנות, החשוכות, היא תפחה ועלתה עד שהבשילה. הפסקתי לחשוב על הדברים האלה, מכיוון שהבחור שישב לידי זרק אלי כל הזמן הערות.

– כל מה שאתה רואה פה משני צדי הכביש, כל הבתים ביישובים ובקיבוצים הקרובים, כל השדות הזרועים בצדי הדרך, היערות והחורשות, את כל זה יצרו ידיים יהודיות. [...] הבחור צדק. אבל אני לא רציתי לשמוע אף אחד, אלא להסתכל בעצמי, לראות ולהרגיש. האוטובוס נסע על כביש חלק, מתוחזק היטב, וגם אותו סללו ידיים יהודיות, כמו את הכבישים בכל ארץ ישראל. משני צדי הכביש יש יישובים, יישובים בלי סוף. יישובים יהודיים ופה ושם גם כפר ערבי. משני צדי הכביש פרדסים. הראשים הזהובים של התפוזים התחרו בלימונים הבהירים, ושניהם התאמצו לנצח את האשכוליות הזהובות. שיטפון, שפע של פירות. מתגוללים הפקר כל הדרך מחיפה עד תל אביב. זה צובט בלב; מה היו נותנים עכשיו בגטו תמורת מעט תפוזים? ... פה אף אחד לא מסתכל עליהם, אף אחד לא קוטף. אני מביט החוצה מהאוטובוס, רואה תנועה גדולה של כלי רכב ואוטובוסים. מסיעים טנקים ותותחים. המלחמה באירופה ובאפריקה בעיצומה. פה עובדים בשביל המלחמה. המחנות הצבאיים לא מניחים לך לשכוח אף לרגע איפה אנחנו עומדים בעולם, אף שהשמש זורחת בשובבות כל כך, והשמים כחולים כל כך, והתפוזים מפרטטים בצבעיהם.

פתאום מתחשק לחייך קצת, משפע הטוב [...]. במשך שעותיים ספגתי יותר שמש ואור מבכל שמונה-עשר החודשים של דרכי האבודה. אני מסתכל על חבריי לנסיעה, קולט את התנועות שלהם ומקשיב למבטאים שלהם. אני רוצה לזהות מאין כל אחד מהם הגיע: מקוטנה או מביאליסטוק, מלמברג או מריגה, ואני מגיע למסקנה שהם באים מכל קצוות תבל. הם איבדו כמה ממאפייניהם העצובים ואימצו כמה מאפיינים מעודדים. טוב שיש לנו פינה משל עצמנו בעולם. שרק יעזבו אותנו בשקט עם עצמנו, על כל המעלות והחסרונות שלנו. השקענו כל כך הרבה זמן ומאמץ בזרים, והם גמלו לנו על כך ברדיפות. ננסה את כוחנו בבניית החיים שלנו. אני כבר רואה: בכביש אני רואה תנועה יהודית. ידיים בריאות נוהגות באוטובוסים, בעגלות המסע; במרחק, בשדות אני רואה טרקטורים נוהגים על ידי יהודים. יש תנועה. אבל אני סקרן לראות את תל אביב. העיר היהודית הראשונה, עיר של רבע מיליון אנשים משלנו. כבר קראתי הרבה על העיר הזאת ושמעתי הרבה סיפורים. האם לא הגזימו, האם לא המעיטו בערכה? הדבר הטוב ביותר זה לראות בעיניך שלך ולהעריך בעצמך. בינתיים שואל אותי יהודי מניין באתי. עניתי לו. הוא ממשיך לשאול:

– מה קורה שם עם היהודים?

– הם בגטו.

– מה יהיה אתם?

– אלוהים יודע.

מתרוצצים אצלי בלב שני רגשות: אחד מואר בשמש בהירה, שאין בהירה ממנה. השני מוסתר בקיר, חסום בסורגים, מוקף גדר תיל. מאחורי קיר הגטו הזה שהגרמנים בנו שוכבים ונחנקים העבר שלי, המשפחה שלי, מיליוני היהודים שלי, חברי המערכת שלי, בית ההוצאה שלי, הספריות שלי, כל מה שממנו חייתי ונשמתי. אבל אדם הוא תמיד אנוכי – אני מרוצה שנפטרתי מכל הוויזות וצרות הגבולות. כאן אף אחד לא יעצור אותי, ועוד מעט אגיע לעיר היהודית הראשונה, שנושאת את השם "תל אביב".

*

תל אביב יקירתי! את יקרה ללבי לא רק משום שידיים יהודיות בנו אותך מתוך מחשבה וכמיהה לקצת מנוחה. לא רק מפני ששירת יידיש מהללת אותך בלילות ובימים. את גם מקודשת לי בייסורים, משום שברחובותייך נודע לי על השקיעה של כל מה ש"שם". משום שאצלך, ליד שולחן מסוים באחד מבתי הקפה שלך, הגיעו אליי ידיעות שחורות, שחורות כזפת. שם ראיתי את הידיים הראשונות עם קעקועי המספרים. לחצתי אותן באלם... האם את זו שהענקת לי כוח, עיר-שלא-מזמן-נולדה, [...] לעמוד בכל כך הרבה לילות חסרי שינה, לאחר שנודע לי שכבר אין לי כל קרוב, כל מכר, כל קורא? את יקרה ללבי, תל אביב, כמקדש שאליו נושאים כאב ללא שיעור. זה אותו כאב שאתה נושא אתך הלאה כשאתה ממשיך בדרכך. רק שבך הוא התקדש.

*

היה לי עולם יפה. עיירות פולין היו חיים שהאירו מן האפלה. שמים שחורים. עולם שחור. האם באמת אינם עוד? ואם כך הוא – מדוע אני חי?